

ПАЭТЫКА АРЫЕНТАЛЬНАЙ КАЗКІ Ё ТВОРЧАСЦІ Г. МАСТОЎСКАЙ

Нягледзячы на тое, што Ганна Алімпія Мастоўская з Радзівілаў зборнікі сваіх твораў, якія друкаваліся ў Вільні ў пачатку XIX стагоддзя, назвала “Мае забавы” (“Moje Rozrywki”), яе творчасць выходзіла за межы выключна забаўляльнай літаратуры. Яна сталася пачынальніцай гатычнай прозы ў літаратуры Беларусі і Польшчы, ёй належыць спроба напісання першага гістарычнага рамана “Астольда, князеўна з роду Палямона, першага літоўскага князя”. Г. Мастоўская мела адметную звычку ўдакладняць назвы сваіх твораў і дадаткова пазначаць іх як “аповесць беларуская”, “аповесць руская”, “жамойцкая”. Аповесць “Цудоўны Сапфір, або Талісман шчасця” (1806) мае аўтарскае ўдакладненне як “усходняя аповесць” і з’яўляецца твораў, які распрацоўвае арыентальную тэматыку на новым, характэрным для літаратуры перадрамантызму, узроўні. Варта адзначыць, што ўсходнія тэмы і матывы можна прасачыць на працягу ўсёй даўняй літаратуры Беларусі, што абумоўлена геаграфічнымі і геапалітычнымі фактарамі. Яны прысутнічаюць і ў “Перэгрынацыі, або Паломніцтве ў Святую зямлю” Мікалая Крыштофа Радзівіла Сіроткі, і ў “Авантурах майго жыцця” Саламеі Пільштыновай-Русецкай. У перыяд перадрамантызму, да якога адносіцца творчасць Г. Мастоўскай, узнікае павышаная цікавасць да ўсходняй тэматыкі, пісьменнікаў вабіць таямнічы, экзатычны, непадобны на еўрапейскі свет, у чым выражалася імкненне выйсці за межы будзённага і звычайнага. У літаратуры перадрамантызму пачынаецца менавіта эстэтычнае асэнсаванне Усходу, яго культуры і літаратуры.

Творчасць Г. Мастоўскай не толькі развівалася ў рэчышчы заходнееўрапейскай літаратурнай моды, але і можа быць прыкладам прамых літаратурных запазычванняў, што сама пісьменніца ніколі не хавала. У большай ці меншай ступені яна пераймала сюжэтныя схемы, мастацкія прыёмы, жанравыя формы з нямецкіх, французскіх, англійскіх першаўзораў. Так, напрыклад, сюжэт аповесці “Не заўсёды так робіцца, як гаворыцца”, адзначае сама Мастоўская, узяты з А. Г. Лафонтэна, але перапрацаваны ў духу А. Радкліф, сюжэт “Статуі і саламандры” – творчая перапрацоўка з Х. М. Віланда. Найбольшы ўплыў на Г. Мастоўскую аказала найпапулярнейшая французская аўтарка, мадам дэ Жанліс, чья творчасць у перакладах была шырока вядома ва ўсёй Еўропе. Стэфані-Фелісітэ дэ Жанліс напісала каля двухсот твораў, адпаведных духу сваёй эпохі, мастацкім густам і запатрабаванням тагачаснага чытача. Карыстаючыся сучаснымі паняццямі, іх можна было б назваць масавай літаратурай. На стварэнне ўсходняй аповесці “Цудоўны сапфір” Г. Мастоўскую таксама натхніла творчасць мадам Жанліс.

Усходняя тэматыка ў Еўропе XVIII стагоддзя становіцца ўсё больш папулярнай, і штуршком для гэтага былі арабскія казкі «Тысяча і адна ноч», выдадзеныя ў Францыі ў 1704–1714 гг. у перакладзе А. Галана. Яны

выклікалі мноства перайманняў і наследаванняў, напоўненых экзатычнымі імёнамі, назвамі, малюнкамі прыроды, нораваў, бытавымі рэаліямі. Арыенталізм як сістэма ідэй, звязаных з Усходам, знаходзіць увасабленне ў самых розных літаратурна-мастацкіх формах. Традыцыя выкарыстання ўсходніх матываў фарміруецца і ў асветніцкай літаратуры, у творах Ш. Мантэск’е, Вальтэра, Д. Дзідро. Усход пачынае ўсведамляцца як асобная цывілізацыя, як іншая, адрозная ад заходняй культура, і тым прыцягальная.

У першую чаргу пад арыенталізмам трэба мець на ўвазе культуралагічную ідэю, у якой увасаблены сумарныя ўяўленні і веды пра Усход. Як адзначалася, на гэтыя ўяўленні велізарны ўплыў аказалі арабскія казкі “Тысяча і адна ноч” у перакладзе А. Галана. Неабходна нагадаць, што Галан зрабіў свой пераклад у адпаведнасці з модай стагоддзя. Арабы ў яго пераўтварыліся ў галантных кавалераў, злодзеі ў рыцараў, гераніні – у вытанчаных дам. Як пісаў Х. Л. Борхес, “Галан сваіх арабаў прыручыў, каб яны не напалохалі Парыж непапраўным дысанансам”. З лёгкай рукі А. Галана ўсходні каларыт трывала ўвайшоў у жанр літаратурнай казкі, а менавіта яна робіцца адным з вядучых літаратурных жанраў XVIII стагоддзя. Дастаткова прывесці некалькі красамоўных прыкладаў, якія паказваюць, наколькі паэтыка ўсходняй казкі была ўсепранікальнай: “Задзіг” Вальтэра, “Ватэк” Бэкфарда, “Прынцэса Турандот” Гоці, усходнія казкі Гаўфа. Такім чынам, Г. Мастоўская, чуйная да еўрапейскай літаратурнай моды (пасля 1792 г. ёй давалося разам з мужам доўгі час жыць у эміграцыі ў Германіі, Швейцарыі, Францыі), таксама звярнулася да гэтага жанру, стварыўшы ўсходнюю казку “Цудоўны сапфір, або Талісман шчасця”.

Нягледзячы на несумненны ўплыў С.-Ф. Жанліс, Г. Мастоўская стараецца “нацыяналізаваць” сюжэтную канву французскай пісьменніцы і дадаткова зацікавіць мясцовага чытача прывязкай да тутэйшых рэалій. Так, у самым пачатку казкі яна піша: “У вялікай мінералагічнай калекцыі Віленскага ўніверсітэта, якую ахвяраваў пан Валіцкі, сярод каштоўных камянёў ёсць цудоўны Сапфір, які адметны тым, што пры святле губляе свой сіні колер і пераўтвараецца ў найпякнейшы фіялетаваы Аметыст. Гэты феномен натхніў аўтарку напісаць аповесць...”.

Пісьменніца тонка і паслядоўна стылізуе свой твор у духу арабскіх казак. Яна выкарыстоўвае ўлюбёную арабскімі пісьменнікамі рамачную кампазіцыю, характэрную “Тысяча і адной ночы”. Такі кампазіцыйны прыём дазваляў уключаць у зборнік усё новыя сюжэты. Адзін з герояў звычайна цікавіўся, а як гэта было, пасля чаго пачынаўся новы аповед або ўстаўная навела. Казачная аповесць Г. Мастоўскай вызначаецца займальнасцю і багатым на падзеі сюжэтам. Так, твор пачынаўся аповедам пра галоўнага героя, Абукара, які да часу хавае сваё сапраўднае імя і выступае інкогніта. З дапамогай каштоўнага сапфіра са зменлівым колерам ён ставіць у вельмі непрыемнае становішча купца Аладзіна, потым багатага гандляра Надыра, спачатку прадаўшы ім камень, а потым абвінаваціўшы іх у крадзяжы, бо за пэўны час незвычайны камень пераўтвараецца з сапфіра ў аметыст, і купцы

самі не разумеюць, што ж яны купілі. З дапамогай гэтага каменя Абукар нагадвае багдадскай прыгажуні Зурнеі пра сваё шчырае каханне, калісьці неацэненае і здраджанае дзяўчынай. Калі сюжэтная інтрыга дасягае свайго апагею, чаму так жорстка з гэтымі людзьмі паступае герой, ідзе яго аповед-тлумачэнне перад светлым Каліфам, які нагадвае асобную гісторыю. У ёй герой вяртаецца на шмат год назад, калі ён быў маладым і багатым купцом, закаханым у прыгажуню Зурнею. Потым яго сябра Аладзін падмануў і разарыў яго з дапамогай Надыра, бацькі Зурнеі. Дзяўчына адмовілася ад кахання Абукара і пайшла замуж за іншага, таму што той падараваў незвычайнай прыгажосці ружовы жомчуг. Так са шчаслівага і багатага прыстойны юнак пераўтварыўся ў пакінутага ўсімі жабрака. Абукар пусціў пагалоску, што ўтапіўся з распачы ў Тыгры, і змяніў імя. Ён пакідае родны горад і ў Дамаску сустракае дабрачыннага купца Тымуркана, які набліжае маладзёна да сябе, выпрабоўвае яго прыстойнасць, вучыць мудрасці і цярпенню і ўрэшце робіць яго спадкаемцам ўсіх сваіх багаццяў. Галоўнай каштоўнасцю быў чарадзейны сапфір, які мяняў колер у залежнасці ад таго, які чалавек браў яго ў рукі, а самому ўладальніку прыносіў удачу і шчасце.

На колькі дазваляў жанр казкі, Г. Мастоўская пастаралася перадаць “мясцовы каларыт” арабскага свету, упрыгожваючы аповед апісаннямі нека-тых жыццёвых рэалій, яркіх тканін, усходніх ласункаў, паўтараючы ідэалізаваны быт арабскіх казак. Каштоўныя камяні, а іх многа – сапфіры, аметысты, оніксы, апалы, жомчуг, адыгрываюць у сюжэце казкі важную ролю. Гэта не дзіва, бо пасля казак “Тысяча і адной ночы” яркія фарбы, бліскучыя каштоўнасці трывала ўвайшлі ў традыцыйнае ўяўленне пра арабскі Усход. У Мастоўскай каштоўныя камяні – гэта і ўпрыгожанні, і прадмет жаданняў, і сакральныя рэчы, якія дапамагаюць аднавіць справядлівасць і ўрэшце прыносяць герою заслужанае шчасце. Па квяцістаму апісанню склеп з багаццем Тымуркана, якое ўспадкаваў Абукар, нагадвае пячору Алі-Бабы з той розніцай, што багацце старога купца было атрымана сумленным чынам. Як звычайна, героі казак характарызуюцца згодна з народнымі традыцыйнымі ўяўленнямі пра дабро і зло. У канцы гісторыі становіцца герой, а ён тут як і належыць, прыгожы, шчодры, справядлівы, атрымлівае заслужаную ўзнагароду. Абукар у фінале становіцца Вялікім Візірам і шчаслівым мужам. Герой дорыць чароўны камень Каліфу, каб уласцінасці каменя дапамагалі ўладару захоўваць шчасце і спакой у краіне.

Перадрамантызм яшчэ не пазбыўся маралізатарства і дыдактызму Асветніцтва. У казачнай аповесці Г. Мастоўскай усходні антураж, казачная інтрыга пераплятаюцца з маральна-этычнымі сентэнцыямі пісьменніцы. У канцы казкі аўтарка асабліва настойліва падкрэслівае яе мараль: жыццё ёсць цяжкае выпрабаванне, але вера, добрапрыстойнасць, шчырасць, вернасць і цярпенне заўсёды будуць узнагароджаны.

У сваіх забаўляльна-дыдактычных творах Г. Мастоўская імкнулася супрацьпаставіць штодзённасці даўнюю гісторыю, якую яна аднаўляла ў гатычных аповесцях. Захаваўшы паэтыку ўсходняй казкі, яна стварыла

вытанчаную аповесць-арабеску “Цудоўны сапфір” у духу “Тысяча і адной ночы”, прывабленая такім адрозным ад будзённасці светам арабскага Усходу. Даніну арыенталістыцы будуць аддаваць наступныя пакаленні пісьменнікаў-рамантыкаў: А. Міцкевіч у “Крымскіх санетах”, Дж. Байран ва “ўсходніх” паэмах, Т. Мур, В. Гюго і іншыя творцы.

М. М. Воінава-Страха

МАДЫФІКАЦЫЯ ЖАНРУ НАВЕЛЫ Ў СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРТУРЫ

Навела ў сучаснай беларускай літаратуры з’яўляецца адным з запатрабаваных жанраў. Павышаная цікавасць да гэтага жанру абумоўлена абазначанымі яшчэ некалі В. Бялінскім фактарамі – “агульнай патрэбай” і “пануючым духам часу”. Гістарычныя эпохі прыходзяць адна на змену другой, мяняецца вядучая роля духоўна-культурных дамінантаў, эвалюцыянуе і жанравы густ мастакоў слова і чытачоў. Але нязменнымі застаюцца чыннікі прыярытэтнага панавання пэўных жанраў.

Так, сярод асноўных прычын актыўнага звароту да навелы, якую І. Гётэ ахарактарызаваў як “нечуваную падзею”, можна вызначыць такія адметныя яе ўласцівасці, як мабільнасць, што найперш праяўляецца ў здольнасці імгненна адгукацца на любыя актуальныя хуткаплынныя працэсы ў прасторы XXI стагоддзя, магчымасць аператыўна і па-майстэрску дакладна занатоўваць нават самыя супярэчлівыя моманты быцця. Акрамя таго, невялікі аб’ём і адметная кампазіцыя навелы, яе вострасюжэтнасць, сканцэнтраванасць на незвычайным выпадку дазваляе задаволіць эстэтычна-інтэлектуальныя запыты сучаснага чытача за адносна кароткі прамежак часу.

На працягу гісторыі свайго развіцця навела актыўна эвалюцыянавала ў цесным ўзаемадзеянні з блізкароднаснымі жанрамі апавядання, анекдота, казкі, абразка, прытчы і інш., набываючы пры гэтым спецыфічныя прыкметы, якія сёння дазваляюць адзначыць яе самабытнасць і арыгінальнасць у кантэксце сучаснай жанравай прасторы. Разглядаемы жанр у беларускай літаратуры сфарміраваўся на аснове класічных навелістычных прынцыпаў пад уздзеяннем нацыянальных фактараў развіцця мастацтва слова, увабраў пры гэтым здабыткі розных мастацка-эстэтычных эпох і стыляў, пачынаючы ад Рэнесансу і да постмадэрнізму.

Даследчык В. Жураўлёў, характарызуючы адметнасці дынамікі мастацтва і шляхі ўзнікнення новых жанравых форм, сярод ключавых момантаў акрэсленых працэсаў вызначыў арыентацыю на здабыткі прагрэсіўнага мінулага і пэўную наватарскую самастойнасць. Адзначанае мае напасрэдныя адносіны да кірункаў развіцця і мадыфікацыі жанру навелы ў айчынным мастацтве слова. Арыентуючыся на ўласна нацыянальныя традыцыі і здабыткі сусветнай мастацкай творчасці, беларуская навела прайшла пэўны шлях, звязаны з эксперымантам на ўзроўні формы і зместу. Знаходзячыся